

Комарова Т.В. Практика Суду справедливості Європейського Союзу щодо захисту процесуальних прав суб'єктів конкуренції на внутрішньому ринку ЄС

*Комарова Тетяна В'ячеславівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

**ПРАКТИКА СУДУ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ
ЩОДО ЗАХИСТУ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ
КОНКУРЕНЦІЇ НА ВНУТРІШНЬОМУ РИНКУ ЄС**

Ефективне функціонування внутрішнього ринку Європейського Союзу (далі – ЄС) – основна мета створення цього унікального наднаціонального інтеграційного утворення, а політика добросовісної конкуренції є однією з головних умов ефективності та розвитку основоположних свобод Союзу. Економічна політика ЄС та держав-членів на внутрішньому ринку здійснюється згідно з принципом відкритої ринкової економіки з вільною конкуренцією і саме тому неможливо ґрунтовно вивчати розвиток практики Суду справедливості ЄС без врахування її особливостей у цій сфері.

Джерелами правового регулювання права конкуренції в ЄС виступають установчі договори, акти вторинного права Союзу, міжнародні угоди, а також окремою категорією джерел є рішення Суду справедливості ЄС. Їх надзвичайне значення виділяють без виключення всі науковці, які займаються конкурентним правом ЄС [див.: 1, с. 1-3; 2, с. 229]. Так, К.В. Смирнова зазначає, що: «... судова практика розвинула систему принципів антимонопольного права та стали застосовуватися в якості основних «доктрин» права Євросоюзу» [3, с. 50]. Крім того, дослідниця цілком доречно

звертає увагу на те, що практика Суду справедливості ЄС багато в чому послужила основою для вироблення регламентів Ради, що закріпили сформульовані Судом справедливості ЄС правила в актах вторинного права [4, с. 116]. Науковці підкреслюють також, що Регламент Ради (ЄС) № 1/2003 від 16 грудня 2002 р. щодо імплементації правил конкуренції, визначених ст. 81 та ст. 82 Договору, який став наріжним каменем регулювання конкуренції в Союзі, є по суті кодифікацією прецедентного права Суду справедливості ЄС. В. Воутер (W. Wouter) зауважує, що ч. 8 ст. 20 Регламенту, яка визначає роль національних судів у нагляді за діяльністю Комісії при розслідуванні нею можливих порушень правил конкуренції, повністю відтворює рішення Суду справедливості по справі *Roquette* [5, с. 17]. З огляду на це, можна говорити, що рішення Суду справедливості ЄС в ієрархії джерел регулювання конкурентного права займають не нижче місце, ніж первинне право, оскільки тлумачення Судом справедливості ЄС норм установчих договорів становить по суті невід'ємну їх частину.

Предметом дослідження цієї статті не виступають матеріальні норми конкурентного права ЄС, які визначають правила конкуренції, необхідні для функціонування внутрішнього ринку ЄС. Авторкою досліджується практика Суду справедливості ЄС, яка сформувала стандарти захисту процесуальних прав суб'єктів конкуренції.

Актуальність теми визначається тим, що сфера конкуренції на внутрішньому ринку ЄС безпосередньо пов'язана з інтересами приватних осіб, а це викликає необхідність розуміння судових механізмів захисту їх прав у цій сфері. Крім того, у зв'язку із набуттям чинності Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, українські юридичні особи все частіше користуються перевагами зони вільної торгівлі із ЄС та виступають суб'єктами конкурентного його права, що формує актуальність дослідження і для України.

Загальні питання конкурентного права ЄС вивчалися такими зарубіжними науковцями, як Дж. Алісон, М. Грілло, Дж. Кларке, В. Кора,

Х.А. Косма, І. Ліанос, І. Махер, М. Мотта, П. Папандрополос, О. Постникова, Л. Рітгер, В. Роджер, А. Саїд, В. ван Темаат, С. Тоблер, Р. Фатхутдінов, Дж. Чайлд, Ф. Шерер, О. Штефан, Ю. Юмашев, М. Якобс тощо. Серед вітчизняних дослідників слід виділити наступних: Андрущенко, В. Лук'янець, В. Мамутова, К. Смирнову тощо. Питаннями впливу практики Суду справедливості ЄС на конкурентне право займалися Б. Вестердорф, Дж. Жераден, Н. Петі, Я. Форрестер тощо.

Судовий контроль в сфері конкуренції є важливим елементом права на ефективний засіб правового захисту та справедливий суд, які гарантовані ст. 47 Хартії про основоположні права ЄС та ст. 6 ЄКПЛ. Особливої важливості судовий контроль набуває через те, що саме в сфері конкуренції Комісія наділена вкрай широкими повноваженнями, які включають правотворчі, правозастосовчі та розслідувальні повноваження. Наприклад, Комісія уповноважена проводити розслідування щодо порушення конкурентного права ЄС, а також накладати матеріальні санкції на порушників. Така модель реалізації конкурентного права ЄС регулярно піддається критиці [див.: 6, с. 817; 7; 8], виходячи з того, що у більшості держав-членів розслідування порушень конкурентного права, ухвалення рішень щодо цих порушень та накладення санкцій здійснюють різні органи, що має на меті зниження ризику помилок, а також реалізацію стримок та противаг. У конкурентному праві ЄС таке розмежування відсутнє навіть незважаючи на певну децентралізацію антимонопольних повноважень, яка відбулася після ухвалення Регламенту Ради (ЄС) № 1/2003 [9]. У цьому контексті можливість оскарження дій Комісії у Суді справедливості ЄС є одним з головних засобів захисту прав суб'єктів ринкових відносин.

Надзвичайне значення судового контролю в сфері конкуренції ЄС є суттєвою ознакою антимонопольного механізму та внутрішнього ринку ЄС вцілому. Так, Д. Жераден (D. Geradin) та Н. Петі (N. Petit) підкреслюють, що особливостями конкурентного права ЄС, які роблять необхідним існування судового контролю в цій сфері, є те, що саме конкурентне право схильне до

суттєвих помилок, що воно може становити втручання в основоположні права, а також те, що відповідні повноваження, делеговані конкурентним органам, не завжди реалізуються в суспільних інтересах [10, с. 3].

Специфіка конкурентного права ЄС полягає у тому, що воно відрізняється відсутністю концептуальної однорідності в силу тих причин, що воно зазнає впливу різних економічних теорій і в кінцевому результаті це негативно позначається на ухваленні відповідних рішень уповноваженими суб'єктами. Так само при розгляді конкурентних справ складності виникають у процесі доказування фактів та констатації порушень, оскільки мова йде про досить специфічні економічні знання, якими має оперувати уповноважений орган, а сучасний ринок із новими технологіями вимагає проведення складних висококваліфікованих експертиз та моніторингу, що також може викликати помилки при ухваленні рішень. Окремо слід наголосити на фінансових наслідках можливих помилок уповноважених органів, оскільки в останні роки в ЄС зберігається тенденція збільшення сум матеріальних санкцій за порушення конкурентного права. Так, у 2004 р. Комісія наклала штраф у розмірі 497 млн. євро на корпорацію Microsoft за зловживання своїм домінуючим положенням на ринку комп'ютерних технологій, яке не дозволяло іншим компаніям розробляти медіа програвачі, сумісні з пакетом Windows. На той момент це був найбільший штраф, який накладала Комісія за порушення права ЄС. Разом з тим у 2016 р. вже були стягнуті нові рекордні суми – Комісія наклала штраф у розмірі 2,93 млрд. євро на компанії MAN, Volvo/Renault, Daimler, Iveco та DAF за створення картелю, завдяки чому ці компанії контролювали ціни на вантажні автомобілі протягом 14 років. У той же рік Комісія наклала штраф на Інтернет гіганта Google у розмірі 2,4 млрд. євро за надання незаконної переваги торговельному Інтернет сервісу Google Shopping у своїй пошуковій системі. За приблизними підрахунками Комісія за порушення конкурентного права ЄС наклала штрафів на загальну суму 8,5 млрд. євро за період з 2013 р. [11]. У такий спосіб Комісія бореться із картельною практикою, яка є однією з найбільших

загроз для функціонування спільного ринку. Такий великий матеріальний вплив конкурентного права та рішень Комісії на приватних осіб підтверджує особливу значущість існування механізмів та гарантій їх судового захисту.

Конкурентне право ЄС крім також тісно пов'язано з можливістю обмежень основоположних прав, як то права власності, права на захист персональних даних, свободи об'єднань тощо. Наприклад, право на захист персональних даних може бути обмежено під час проведення розслідування щодо порушення конкурентного права, тож судовий контроль та перевірка легітимності процедур компетентних органів ЄС має бути гарантований.

Установчі договори не встановлюють особливості розгляду Судом справедливості ЄС конкурентних справ. Такі особливості були вироблені безпосередньо практикою самого Суду справедливості ЄС. Щодо установчих договорів, то вони закріплюють можливості судового нагляду в сфері конкуренції на загальних підставах, які знаходить своє вираження у декількох процедурах. По-перше, це безпосереднє оскарження актів Комісії за ч. 4 ст. 263 ДФЄС у Загальному суді. По-друге, це преюдиціальна процедура за ст. 267 ДФЄС, відповідно до якої національні судові установи можуть направляти запити щодо тлумачення або чинності актів інститутів ЄС, в тому числі Комісії, або тлумачення установчих договорів до Суду справедливості. Найактивніше суб'єкти конкурентного права ЄС використовують прямі засоби судового захисту у формі оскарження актів Комісії за ч. 4 ст. 263 ДФЄС.

Стаття 263 ДФЄС надає юрисдикцію Суду справедливості ЄС переглядати правомірність законодавчих актів Комісії через брак компетенції, порушення істотних процесуальних вимог, порушення ДФЄС або будь-якої норми права, пов'язаної з його застосуванням, або зловживання повноваженнями.

У цьому контексті Суд справедливості ЄС має обмежену юрисдикцію, оскільки вона стосується лише перегляду правомірності актів (*legality*) та визнання їх нікчемними і не стосується ухвалення належного акту. На думку

колишнього Голови Загального суду Б. Вестердорфа (B. Vesterdorf), така система представляє собою різновид інституційного балансу. Він зазначає: «Комісія та суди повинні зосередити увагу на власних первинних функціях: конкурентна політика та правозастосування, з одного боку, судовий контроль, з іншого. Це проста, але принципово важлива передумова, закріплена безпосередньо в Договорі» [12, с. 10].

Зважаючи на такий розподіл функцій, обидва інститути ЄС – Комісія та Суд справедливості ЄС – мають дотримуватися меж повноважень один одного, які реалізуються задля виконання цих функцій. Комісія має доволі широку свободу розсуду (*margin of discretion*) стосовно складних економічних та технічних питань конкурентних відносин, оскільки саме Комісія є тією установою, яка володіє достатньою спеціальною інформацією та обізнаністю у цій сфері, щоб оцінювати нестандартні економічні ситуації. Суд справедливості зазначив: «основні положення Регламенту № 1/2003, наприклад, ст. 2, накладає на Комісію певну дискрецію, особливо стосовно оцінки економічної природи. Як наслідок, при перегляді судової владою Співтовариства реалізації цієї дискреції, яка є суттєвою для визначення правил злиття, має бути враховані дискреційні межі стосовно положень економічної природи... » [13]. При цьому Суд справедливості ЄС здійснює судовий контроль над діяльністю Комісії у частині застосування права та оцінки фактів. Таким чином відбувається специфічний розподіл повноважень між Судом справедливості ЄС та Комісією, який проявляється, за словами Я. Форрестера (I. Forrester), у «шанобливому ставленні європейських судів до Комісії» [14, с. 424]. Судовий контроль при цьому, дійсно, є обмеженим лише питаннями правомірності актів. Практика Суду справедливості ЄС йде таким шляхом – визнанням компетенції Комісії щодо складних економічних питань та проведенням оцінки правильності та повноти врахування фактів, правильності застосування права, та правильності застосування права до фактів.

Щодо оцінки правильного застосування конкурентного права ЄС Комісією, то Суд має повну свободу дій, оскільки він виступає «монополістом» щодо тлумачення норм права ЄС і Комісія має дотримуватися практики Суду справедливості ЄС, оскільки конкурентне право є однією з галузей права, що потужно розвивається саме судовою практикою. При цьому Суд справедливості ЄС здійснює контроль правильного застосування не лише матеріального конкурентного права, але й дотримання належних процедур ухвалення рішень. Так, у 2001 р. Комісія заблокувала спробу французької компанії *Schneider Electric* придбати конкуруючу французьку фірму – виробника електрообладнання *Legrand*. Загальний суд у своєму рішенні *Schneider Electric* визнав серйозне порушення права Комісією, оскільки вона не надала можливості та навіть відмовила компанії *Schneider Electric* висловити позицію щодо своїх дій [15]. Загальний суд підкреслив, що таке процесуальне порушення надає компанії *Schneider Electric* право на компенсацію збитків згідно з ч. 2 ст. 340 ДФЄС у формі позадоговірної відповідальності ЄС. Ця справа є однією із серії справ, в яких Загальний суд констатував, що Комісія має дотримуватися у конкурентних справах не лише матеріального права ЄС, але й процесуальних норм, які гарантуються захист прав компаній [див.: 16, 17, 18, 19]. Ця позиція відповідає одній з цілей Регламенту № 1/2003, яка полягає у досягненні балансу між реалізацією конкурентного права ЄС та повагою до основоположних прав приватних осіб – і особливо права на захист, яке включає так званий привілей проти самодискримінації, право бути заслуханим, право мати представника та право на захист спілкування з представником, право на належне управління, принцип невинуватості. Цю саму позицію Загальний суд висловив зовсім нещодавно у рішенні *United Parcel Service v Commission* [20].

Практика Суду справедливості ЄС зробила багато чого задля розвитку та тлумачення вищезгаданих процесуальних прав. Так, відповідно до Регламенту № 1/2003 Комісія має право звертатися до компаній за

інформацією задля виявлення порушення антимонопольного права ЄС, але при цьому Регламент не містить жодних роз'яснень щодо меж такого втручання. Суд справедливості встановив, що повноваження Комісії по розслідуванню можуть бути обмежені через необхідність гарантування права на захист, а тому компанії мають право на мовчання [див.: 21, 22, 23]. При цьому Суд справедливості наполягає на тому, що повне мовчання компанії виходить за рамки того, що є необхідним для охорони права на захист.

В інших справах Загальний суд наголосив, що Комісія не має права примушувати компанію надавати відповіді, які можуть включати допущення існування порушення антимонопольного права ЄС, яке має довести Комісія. Якщо ж компанія добровільно надає такі відповіді, то вона втрачає можливість посилатися на привілей проти само дискримінації [див.: 24, 25, 26].

Важливе практичне значення має і те, що компанія, яка відмовляється надати інформацію Комісії, посилаючись на привілей проти само дискримінації, може звернутися до Hearing Officer, який надає мотивовану рекомендацію щодо існування відповідного привілею, яка береться до уваги Комісією при ухваленні рішень. На підставі цієї мотивованої рекомендації компанія може звертатися із оскарженням дій Комісії, які примушують її надавати інформацію [27]. У рішенні по справі *P Limburgse Vinyl Maatschappij* Суд справедливості роз'яснив, що задля доведення порушення Комісією привілею проти самодискримінації має бути встановлено існування запиту Комісії, який вимагає не лише надання інформації, але й встановлює штрафи за її ненадання [28].

Після початку Комісією формальної процедури притягнення до відповідальності, як відомо, починають діяти ряд додаткових процесуальних гарантій, на які Суд справедливості ЄС регулярно звертає увагу. Наприклад, право бути заслуханим. Так, відповідно до ст. 27 Регламенту № 1/2003 Комісія має надати компанії право бути заслуханим, а для цього необхідно надати всі необхідні документи, які стосуються процедури розслідування.

Інформація в цих документах має бути точною та повною для того, щоб компанія мала змогу в повній мірі зрозуміти позицію Комісії та надати свої зауваження по всіх пунктах, а для цього мають бути викладені всі факти, на які посилається Комісія, та правова кваліфікація порушення [29, 30]. Крім того, Суд справедливості ЄС підкреслює, що Комісія має надавати доступ до документів, які Комісія отримала під час розслідування. Виключення становлять внутрішні документи Комісії, наприклад, проекти актів, документи, які містять комерційну таємницю інших компаній та інша конфіденційна інформація [31]. При цьому Суд справедливості ЄС досліджує, чи призвело ненадання відповідних документів Комісією до порушення права на захист, оскільки можуть існувати інші джерела доступної для компанії інформації [32].

Окремо заслуговує на увагу практика Суду справедливості ЄС щодо гарантування компаніям права на належне управління у сфері конкуренції. Це право включає в себе право на неупереджений, справедливий розгляд справи Комісією протягом розумного строку, а також необхідність обґрунтування рішень Комісією. Це право прямо витікає з ч. 1 ст. 41 Хартії про основоположні права та захищається Судом справедливості ЄС у повній мірі. Суд наполягає на тому, щоб запити Комісії щодо інформації відповідали принципу пропорційності, тобто зобов'язання, покладені на компанію у зв'язку із запитом, мають бути пропорційними меті розслідування [33]. Щодо визначення розумності строку розгляду справи, то Суд справедливості ЄС вважає, що кваліфікація строку як розумного залежить від конкретних обставин справи, а саме: її контексту, стадії провадження, сприяння розслідуванню сторонами, складність справи тощо [34]. При цьому для анулювання акту має бути доведений причинний зв'язок між затягування процедури із позбавленням компанії права на захист [34].

Важливим аспектом конкурентних справ є презумпція невинуватості правопорушників конкурентних правил. Стосовно гарантування презумпції невинуватості при розгляді цих справ, то практика Суду справедливості ЄС

чітко встановлює, що при порушенні цього принципу акт Комісії має бути анульований. На думку Суду, першоджерелами презумпції невинуватості виступають Регламент № 1/2003 та Регламент № 622/2008, які доповнюються ст. 48 Хартії про основоположні права ЄС. У нещодавньому рішенні *Icap and Others v Commission* Суд встановив, що нехтування презумпцією невинуватості не може бути виправдано необхідністю швидкого розслідування [35].

При розгляді конкурентних справ і здійсненні судового контролю за діяльністю Комісії з точки зору дотримання нею процедури розслідування суттєвим є питання позадоговірної відповідальності ЄС та компенсації збитків. Практика Суду справедливості ЄС встановлює, що компанії, чії процесуальні права були суттєво порушені Комісією при процедурі розслідування, мають право порушувати питання стосовно позадоговірної відповідальності ЄС та компенсації збитків згідно з ч. 2 ст. 340 ДФЄС. Суд зауважує, що навіть складність конкурентних справ не може виправдовувати серйозні процесуальні порушення, які призводять до неможливості реалізувати право ЄС. Існування матеріальної відповідальності Комісії за збитки, завдані під час виконання своїх обов'язків саме у сфері конкурентного права, є вкрай важливим, оскільки саме ця компетенція Комісії пов'язана із капіталом компаній.

Юриспруденція Суду справедливості ЄС з цього питання свідчить, що за основу позадоговірної відповідальності Комісії за помилки у конкурентній сфері береться загальна практика застосування ч. 2 ст. 340 ДФЄС, але із певними особливостями. Так, ст. 268 ДФЄС встановлює, що Суд справедливості ЄС має юрисдикцію у спорах, що стосуються відшкодування збитків, передбачених у частинах 2, 3 ст. 340 ДФЄС. Частина 2 ст. 340 ДФЄС в свою чергу встановлює, що у випадку позадоговірної відповідальності ЄС, відповідно до загальних принципів, спільних для правових систем держав-членів, відшкодовує будь-які збитки, завдані його інститутами або його службовцями при виконанні своїх обов'язків.

Стосовно справ про відшкодування збитків у випадку позадоговірної відповідальності ЄС, то підставами для такої відповідальності є сукупність трьох елементів: дія або бездіяльність інституту, спричинення позивачеві збитків та причинний зв'язок між двома попередніми елементами. Під дією інституту розуміється будь-яка дія, наприклад ухвалення юридично обов'язкового акту (найчастіша підстава), розповсюдження хибної або таємної інформації [36], неналежне управління [37, 38], вихід за межі компетенції [39] тощо. Щодо бездіяльності інституту ЄС, то настання відповідальності можливе за наявності у інституту чітко закріпленого обов'язку щодо здійснення відповідних дій. При цьому слід зауважити, що у випадку із Комісією, зважаючи на її повноваження у конкурентній сфері, Комісії має доволі широку свободу розсуду, тож процес доведення існування бездіяльності та отримання компенсації збитків за це, є доволі складним. Вже згадуване рішення *Schneider v Commission* [15] стало основоположним у сенсі визначення підстав для настання матеріальної відповідальності ЄС за помилки у сфері конкурентного права та порушення процесуальний прав компаній.

У конкурентних справах в першу чергу вимагається доведення існування порушення Комісією норми права ЄС, яка надає права компаніям, і це порушення має бути доволі серйозним. Інститут може відповідати за дії своїх окремих службовців, якщо їх діяльність була пов'язана із виконанням завдань інституту [40]. Наприклад, порушення може бути у формі суттєвої помилки Комісії чи її окремого службовця. Необхідно довести існування причинного зв'язку між порушенням Комісії та виникненням збитків. При цьому, Суд має дослідити чи не сприяли виникненню збитків дії компанії.

Окрім існування самого порушення, слід довести серйозність такого порушення і при цьому Суд справедливості ЄС враховує ряд факторів. Серед них - фактична складність ситуації, яку розглядав інститут, складність із застосуванням або тлумаченням права, а також свобода розсуду, якою володіє інститут при ухваленні відповідного рішення. Якщо мова йде про

помилку інституту, то Суд має дослідити, чи є помилка вибачальною, а також чи було порушення навмисним [41²⁶]. Крім того, для того, щоб позивач мав право вимагати відшкодування збитків, за загальним правилом ці збитки мають бути очевидними, реальними, такими, що можуть піддатися кількісному виміру та можуть бути доведені. Разом з тим доволі цікавою є практика Суду справедливості ЄС, яка визнає можливість подачі позову і до моменту виникнення реальних збитків, коли їх причина вже наявна, а самі збитки з'являються пізніше [42], а також подачі позову щодо відшкодування упущеної вигоди [43].

Щодо наявності вини для настання позадоговірної відповідальності ЄС, то з цього приводу точилося багато доктринальних дискусій [див.: 44, с. 146; 45, с. 98], оскільки ч. 2 ст. 340 ДФЄС відсилає до загальних принципів позадоговірної відповідальності, що є спільними для законодавств держав-членів, а цими принципами частіш за все враховується наявність вини при вирішенні питання про відшкодування збитків. До ухвалення рішення по справі *Schneider v Commission* Суд справедливості ЄС жодного разу не присуджував відшкодування збитків без наявності вини інституту і лише з 2007 р. сформувалася інша тенденція. Загальний суд у рішенні *Schneider v Commission* зазначив, що сторони мають протягом трьох місяців домовитися про розмір збитків, що підлягають компенсації. Кампанія *Schneider Electric* та Комісія не змогли дійти згоди щодо розмірів збитків і звернулися до Суду справедливості для врегулювання цієї сперечки. За підрахунками кампанії *Schneider Electric* її збитки становили від 404 тис. євро до 568 тис. євро, у той час як Комісія наполягала на 13 тис. євро. За відсутності згоди сторін Суд справедливості присудив Комісії виплатити 50 тис. євро, зважаючи на те, що не всі зазначені втрати були пов'язані з помилкою Комісії [46].

Щодо особливостей настання позадоговірної відповідальності за помилку Комісії, яка існує саме для ефективності регулювання конкурентної

²⁶ Слід відзначити, що ця справа стосувалася відповідальності держав, але Суд зазначив, що умови відповідальності ЄС мають бути однаковими з умовами відповідальності держав.

сфери, то, як вже неодноразово зазначалося, вона полягає в існуванні свободи розсуду Комісії. Через це помилка Комісії може слугувати підставою настання відповідальності лише за умов, якщо вона була серйозною та очевидною, наприклад коли Комісія посилається на явно суперечливі економічні доводи, які протирічать визнаній економічній теорії (наприклад, як це було у справі *Airtours v Commission* [47]). Незначні неузгодженості або незначні помилки у розрахунках не можуть вважатися достатньою підставою для визнання серйозності помилки, інакше протилежне загрожувало б принципу невтручання у свободу розсуду Комісії та зводило нанівець її компетенції та незалежність [15].

Відповідно до ст. 46 Статуту Суду справедливості ЄС позов про відшкодування збитків за ст. 340 ДФЄС може бути поданий протягом п'яти років з моменту виникнення обставин, які є підставою цього позову. Моментом виникнення підстав позову може бути настання події, яка призвела до шкоди, виникнення збитків або момент, коли особа дізналася про заподіяння їй збитків. В кожному конкретному випадку Суд справедливості ЄС виходить з обставин справи. За статистикою, у 2017 р. до Загального суду надійшло 23 позовів про відшкодування збитків на основі позадоговірної відповідальності (спостерігається тенденція активнішого використання такої можливості приватними особами у порівнянні з 8 позовами у 2006 р.) [48].

Практика Суду справедливості ЄС виробила особливості розгляду конкурентних справ, які не встановлені первинним правом ЄС. Концептуальний є те, що юрисдикція Суду справедливості ЄС по перегляду правомірності законодавчих актів Комісії у конкурентних справах розвинула систему процесуальних прав, яка слугує втіленню права на ефективний засіб правового захисту та справедливий суд, які гарантовані ст. 47 Хартії про основоположні права ЄС та ст. 6 ЄКПЛ. У сфері конкуренції на внутрішньому ринку ЄС юридичні особи особливо потребують усесторонніх механізмів захисту своїх прав, а практика Суду справедливості ЄС сприяє їх формуванню та подальшому розвитку.

Список використаної літератури

1. Лук'янець В. С. Правове регулювання відносин конкуренції у Євросоюзі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2008. 17с.;
2. Право Європейського Союзу : підручник / за ред. В. І. Муравйова. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 704 с.;
3. Смирнова К. В. Джерела антимонопольного права Європейського Союзу. Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. 2013. Вип. 2. С. 47-50;
4. Смирнова К. В. Правове регулювання конкуренції в Європейському Союзі: теорія та практика : монографія. Одеса : Фенікс, 2017. 490 с.;
5. Wouter W. Efficiency and Justice in European Antitrust Enforcement. Hart Publishing, 2008. 206 p.;
6. Forrester I. Due Process in EC Competition Cases: A Distinguished Institution with Flawed Procedures. European Law Review. 2009. Vol. 34. P. 817-843;
7. Report presented at the Fifth Annual Conference of the Global Competition Law Center 11–12 June 2009 “Enforcement by the Commission – The Decisional and Enforcement Structure in Antitrust Cases and the Commission’s Fining System”. URL:
http://www.learlab.com/conference2009/documents/The%20decisional%20and%20enforcement%20structure%20and%20the%20Commission_s%20fining%20system%20GERADIN.pdf;
8. Monti M. Merger control in the European Union: a radical reform European Commission. IBA Conference on EU Merger Control Brussels, 7 November 2002. URL:
<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/02/545&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>;
9. Council Regulation (EC) N 1/2003 of 16 December 2002 on the implementation of the rules on competition laid down in Articles 81 and 82 of the Treaty. Official Journal of the European Communities. Serie L. 04.01.2003. P. 1;

10. Geradin D., Petit N. Judicial Review in European Union Competition Law: A Quantitative and Qualitative Assessment (October 26, 2010). Tilburg Law School Research Paper. 2011. No. 01. URL: <https://ssrn.com/abstract=1698342>;
11. Статистична інформація взята з офіційного сайту Європейської Комісії. URL: ec.europa.eu/competition/cartels/statistics/statistics.pdf;
12. Vesterdorf B. Judicial Review in EC Competition Law: Reflections on the Role of the Community Courts in the EC System of Competition Law Enforcement. *Global Competition Policy*. 2005. Vol. 1. P. 3-27;
13. Joined Cases C-68/94 and C-30/95, France et al. v Commission. *European Court Reports*. 1998. P. I-1375;
14. Forrester I. S. A bush in Need of Pruning: the luxuriant Growth of Light Judicial Review. *European Competition Law Annual*. 2011. P. 407-452;
15. Case T-351/03, Schneider Electric v. Commission. *European Court Reports*. 2007. P. II-02237;
16. Case T-342/99, Airtours v Commission. *European Court Reports*. 2002. P. II-2585;
17. Case T-80/02, Tetra/Laval v Commission. *European Court Reports*. 2002. P. 4519;
18. Case T-310/01, Schneider v Commission. *European Court Reports*. 2002. P. II-4071;
19. Case T-464/04, Impala v Commission. *European Court Reports*. 2006. P. II-02289;
20. Case T-194/13, United Parcel Service v Commission. URL: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=195842&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=72524>;
21. Case 155/79, AM&S v. Commission. *European Court Reports*. 1982. P. 1575;
22. Case C-374/87, Orkem v. Commission. *European Court Reports*. 1989. P. 3343;

23. Case T-112/98 Mannesmannröhren-Werke v Commission. European Court Reports. 2001. P. II-00729;
24. Case T-112/98, Mannesmannröhren-Werke v Commission. European Court Reports. 2001. P. II-00729;
25. Case T-48/02, Brouwerij Haacht v Commission. European Court Reports. 2005. P. II-05259;
26. Case T-446/05, Amann & Söhne and Cousin Filterie v Commission. European Court Reports. 2010. P. II-01255;
27. Case T-112/98, Mannesmannröhren-Werke v Commission. European Court Reports. 2001. P. II-00729;
28. Case C-238/99, P Limburgse Vinyl Maatschappij and Others v Commission. European Court Reports. 2002. P. I-08375;
29. Case T-305/94, Limburgse Vinyl Maatschappij NV v Commission. European Court Reports. 2002. P. I-08375;
30. Case T-228/97, Irish Sugar v Commission. European Court Reports. 1999. P. II-02969;
31. Case T-7/89, Hercules Chemicals v Commission. European Court Reports. 1991. P. II-01711;
32. Case T-25/95, Cimenteries CBR and Others v Commission. European Court Reports. 2000. P. II-00491;
33. Case T-191/98, Atlantic Container Line and Others v Commission. European Court Reports. 2003. P. II-03275;
34. Case T-5/00, Nederlandse Federatieve Vereniging voor de Groothandel op Elektrotechnisch Gebied v Commission. European Court Reports. 2003. P. II-05761;
35. Case T-180/15, Icap and Others v Commission. URL:
<http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=196541&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=72487>;
36. Case 145/83, Adams v Commission. European Court Reports. 1985. P. 3539;

37. Joined cases 326/86, 66/88, *Francesconi v Commission*. European Court Reports. 1989. P. 2087;
38. Case T-231/97, *New Europe Consulting and Brown v Commission*. European Court Reports. 1999. P. II-2403;
39. Case C-282/05 P, *Holcim (Deutschland) v Commission*. European Court Reports. 2007. P. I-02941, para. 47;
40. Case 9/69, *Sayag v Leduc*. European Court Reports. 1969. P. 329;
41. Joined cases 46/93, 48/93, *Brasserie du Pêcheur SA v Bundesrepublik Deutschland and The Queen v Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd and others*. European Court Reports. 1996. P. I-1029;
42. Case 25/64, *FERAM and others v ECSC High Authority*. European Court Reports. 1965. P. 414;
43. Joined cases 56-60/74, *Kampffmeyer v Council and Commission*. European Court Reports. 1976. P. 711;
44. *European Competition Law Annual 2009: The Evaluation of Evidence and its Judicial Review in Competition Cases / C.-D. Ehlermann, M. Marquis (Eds.)*. Hart Publishing, 2011. 886 p.;
45. *Schwarze J. Judicial Review of European Administrative Procedure. Law and Contemporary Problems*. 2004. Vol. 69. P.85-106;
46. Order of the Court (Grand Chamber) of 9 June 2010, *European Commission v Schneider Electric SA*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62007CO0440>;
47. Case T-342/99, *Airtours v Commission*. European Court Reports. 2002. P. II-2585;
48. *Annual Report on Judicial Activity of the Court of Justice of the European Union 2017*. URL: https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2018-04/_ra_2017_en.pdf.

Комарова Т.В. Практика Суду справедливості Європейського Союзу щодо захисту процесуальних прав суб'єктів конкуренції на внутрішньому ринку ЄС

У статті досліджується практика Суду справедливості ЄС щодо захисту процесуальних прав суб'єктів конкуренції на внутрішньому ринку ЄС, який відбувається у рамках процедури оскарження актів Комісії. При оцінці Судом справедливості ЄС застосування конкурентного права Комісією Суд має повну свободу дій, оскільки він наділений виключною юрисдикцією щодо тлумачення норм права ЄС. При цьому Суд справедливості ЄС здійснює контроль правильного застосування не лише матеріального конкурентного права, але й дотримання належних процедур ухвалення рішень. Саме практика Суду справедливості ЄС розвинула стандарти дотримання процесуальних прав суб'єктів конкуренції, таких, як право на захист, яке включає так званий привілей проти самодискримінації, право бути заслуханим, право мати представника, право на захист спілкування з представником, право на належне управління, принцип невинуватості тощо.

Ключові слова: Суд справедливості ЄС, конкурентне право ЄС, внутрішній ринок ЄС, юрисдикція Суду справедливості ЄС.

Комарова Т.В. Практика Суда справедливости Европейского Союза по защите процессуальных прав субъектов конкуренции на внутреннем рынке ЕС

В статье исследуется практика Суда справедливости ЕС по защите процессуальных прав субъектов конкуренции на внутреннем рынке ЕС, которая проходит в рамках процедуры обжалования актов Комиссии. При оценке Судом справедливости ЕС применения конкурентного права Комиссией Суд имеет полную свободу действий, поскольку он наделен исключительной юрисдикцией в отношении толкования норм права ЕС. При этом Суд справедливости ЕС осуществляет контроль правильного применения не только материального конкурентного права, но и соблюдение

надлежащих процедур принятия решений. Именно практика Суда справедливости ЕС развила стандарты соблюдения процессуальных прав субъектов конкуренции, таких, как право на защиту, которое включает так называемую привилегию против самодискриминации, право быть заслушанным, право иметь представителя, право на защиту общения с представителем, право на надлежащее управление, принцип невиновности.

Ключевые слова: Суд справедливости ЕС, конкурентное право ЕС, внутренний рынок ЕС, юрисдикция Суда справедливости ЕС.

Komarova Tetyana. The Court of Justice of the European Union practice on the protection of procedural rights of competition actors in the EU internal market

The article examines the practice of the Court of Justice of the EU regarding the protection of procedural rights of competition actors in the EU internal market. When assessing the application of competition law by the Commission, the Court has full range of discretions, since it has exclusive jurisdiction over the interpretation of EU law. At the same time, the Court of Justice of the EU monitors the correct application of not only substantive competition law, but also the observance of appropriate decision-making procedures. The practice of the Court of Justice of the EU has developed standards for the observance of the procedural rights of the subjects of competition, such as the right to protection, which includes the so-called privilege against self-discrimination, the right to be heard, the right to have a representative, the right to communicate with a representative, the right to proper management, the principle of innocence and so on.

Key words: Court of Justice of the EU, EU Competition Law, EU Internal Market, jurisdiction of the Court of Justice of the EU.